

מלחמה נטולת פרופורציה

אלי ברחן

אנטוני ביוור, **מלחמת העולם השנייה**. תרגום: עמנואל לוטם. תל־אביב:
ידיעות אחרונות, 2014

מלחמת העולם השנייה היא אחד הנושאים הנחקרים ביותר בהיסטוריה. המחיר הנורא שגבתה המלחמה בנפש ובחומר היו חסרי תקדים. תוצאותיה הטביעו את חותמן בכל תחומי החיים משוך הקרבות ועד ימינו. השלכותיה עודדו אפוא את מיטב החוקרים לבחון לעומק ובהרחבה הן סוגיות קונקרטיות במלחמה, הן את מהלך האירועים כמכלול אחד. שפע עצום זה הוא יתרון גדול לכל הבא לכתוב מונוגרפיה מסכמת חדשה על המלחמה. לרשות עבודה מסוג זה עומדים אין־ספור מחקרים על היבטים שונים ופרטניים של האירועים. בה בעת שפע זה הוא גם אחת המכשלות המרכזיות של כל מחקר מסכם. בכל הקשור למלחמת העולם השנייה קשה לחדש. רצף המאורעות והמסמכים המתעדים מוכרים היטב, וכבר עובדו בחיבורים מסכמים. כל חיבור מקיף חדש על כך חייב אפוא להראות במה הוא תורם להבנה מחודשת של הנושא, שלא הייתה קיימת קודם.

ספרו של אנטוני ביוור, **מלחמת העולם השנייה**, שראה אור בעברית בתרגומו המעולה של עמנואל לוטם, מתמודד עם קושי זה לא בעזרת גילויים חדשים. במקום זאת הוא בוחר בגישה שמבליטה את יחסי הגומלין בין האירועים בזירות שונות. מתוך ניתוח האירועים כמקשה אחת מצליח המחבר להעלות תובנות מעניינות, שהתבוננות פרטנית עשויה הייתה להחמיץ. בה בעת גישתו מציגה את מלחמת העולם השנייה כ"אירוע פתוח", כלומר כהתרחשות שהושפעה מאין־ספור גורמים שהאינטראקציה ביניהם עשויה הייתה להעלות את המלחמה על מסלול שונה מזה שנשלל בפועל.

גישה זו מוצאת את ביטויה כבר בפרק הראשון של הספר, שעוסק בפרוץ המלחמה. ביוור דוחה את התיקוף המקובל לתחילת המלחמה – פלישת גרמניה לפולין ב־1 בספטמבר 1939, ומסיט את תשומת הלב אל תקרית במזרח הרחוק בין הצבא האדום לצבא יפן הקיסרי, שהתחוללה ב־12 במאי 1939 וזכתה לשם קרב חלחין גול. באירוע זה השתתפו שתי מעצמות שנטלו חלק מכריע במלחמת העולם ולכן הגיוני לתקף את פתיחת המלחמה בהתרחשות זו. אולם מלבד זאת, קרב חלחין גול השפיע על המשך העימות הצבאי. תוצאתו, הניצחון המכריע של הצבא האדום, שכנעה את יפן להימנע מעימות עתידי עם ברית המועצות, ולפיכך למקד את מאמציה לא בהתפשטות בסיביר, כי אם בדרום-מזרח אסיה. לאסטרטגיה הזאת היו השלכות ארוכות טווח ומרחיקות לכת על מהלך המלחמה ועל תוצאותיה. היא הכניסה את יפן למסלול התנגשות עם ארצות הברית, שחששה למעמדה באוקיינוס השקט, ועם אנגליה בעלת המושבות בדרום-מזרח אסיה. חשוב יותר: תוצאות קרב חלחין גול הובילו לכך, שבזמן הפלישה הגרמנית לברית המועצות ב־22 ביוני 1941, כשהצבא האדום עמד לפני קריסה, נמנעה יפן מלתקוף אותו. עמדה זו אפשרה לשנע כוחות רוסיים רעננים מסיביר להגנה על מוסקבה ובכך להטות את הכף לטובת הצבא האדום. כך מראה היטב ביוור כיצד אירוע משני לכאורה מסביר הן את המתקפה על פרל הרבור ועל כניסת ארצות הברית למלחמה, הן את עצירת התקדמות הוורמאכט בחורף 1941, ובסופו של דבר גם תורם להבנת התוצאה המרכזית של המלחמה: תבוסתן של גרמניה הנאצית ויפן הקיסרית. בה בעת התמקדות באירועי חלחין גול מרמזת על כיוונים אחרים שאליהם יכולה להתפתח המלחמה ללא עימות זה, או אילו היו הקרבות בין ברית המועצות ליפן מסתיימים בתוצאות שונות.

תפיסת מלחמת העולם כמכלול אירועים בעלי השפעה הדדית אופיינית לטיפול בנושאים מרכזיים נוספים. בניגוד ללא מעט היסטוריונים מציג ביוור גם את הפלישה הנאצית לפולין, את נפילת צרפת ואת כיבוש רוב מערב אירופה לא כחלק מתכנית־אב כללית של גרמניה, אלא כהחלטות שהתקבלו אחרי התרעה קצרה יחסית ובתגובה להתפתחויות צבאיות ודיפלומטיות שקשה היה לצפות בשעתן. כך הוא מראה, גם זאת בניגוד למקובל, את אחריותן של מעצמות המערב לכיבושה המהיר של פולין ולחלוקתה בין סטלין להיטלר. הפקרתה של צ'כוסלובקיה בהסכמי מינכן והקבלה של סיפוח חבל הסודטים לרייך השלישי על ידי צרפת ואנגליה שכנעו את סטלין שמעצמות המערב כיוונו בעצם את מאמצי המלחמה הגרמניים

כנגד ארצו. עמדה זו קיבלה אצל ההנהגה הסובייטית חיזוק גם מהקצאת הכוחות המגוחכת של צרפת ואנגליה להגנת פולין והובילה בסופו של דבר לחתימת הסכמי ריבנטרופ-מולוטוב, שחילקו את פולין בין סטלין להיטלר.

גישתו של ביוור אמנם לא חושפת פרטים לא מוכרים על מהלך פרוץ המלחמה באירופה ועל כיבוש פולין, אולם הדגש על השפעות הגומלין בין הדיפלומטיה האנגלית והצרפתית מצד אחד לדיפלומטיה הסובייטית מצד שני מובילה להבנה שונה של האירועים: אנגליה וצרפת כבר לא מוכנות כמעצמות בעלות אינטרסים מנוגדים לגרמניה הנאצית, אלא כשותפות פסיביות של היטלר במאבק באיום הקומוניסטי ממזרח. במילים אחרות: גישתו האינטגרטיבית של ביוור מובילה גם כאן לאיכויות חדשות של הבנה. הוא משרטט מחדש בעיני הקורא את גבולות המלחמה, לא כעימות בין הדמוקרטיה המערבית לבין הנאציזם, כי אם כעימות בין הנאציזם לבין הקומוניזם, שבו הדמוקרטיה המערבית ניצבות בצורה פסיבית לצדו של היטלר. תובנה זו אינה כתובה בפירוש, אולם היא נובעת מתיאור המאורעות ומקבלת חיזוק לאורך כל הספר. ביוור מתאר בפרוטרוט את העמדה הפסיבית של הכוחות הצרפתיים והאנגליים בחזית הגרמנית-צרפתית עם פרוץ המלחמה. בעוד הצבא הגרמני הקצה את רוב משאביו לחיסולה של פולין, נמנעו האנגלים והצרפתים מפעילות התקפית כנגד גרמניה. גם לאחר פרוץ מבצע ברברוסה, פלישת גרמניה לברית המועצות ביוני 1942 שאילצה את ברית המועצות להילחם על קיומה ולשלם מחיר דמים נורא, סירבו מעצמות המערב לפתוח חזית שנייה על אדמת אירופה.

אם כך הדבר, עולה השאלה, מדוע בחרה האימפריה הבריטית להמשיך במלחמה אחרי נפילת צרפת בקיץ 1940, שהרי גם באנגליה רווחו נטיות אנטי-קומוניסטיות. לשאלה זו מקדיש ביוור לא מעט תשומת לב. הוא מראה, שבדיונים בממשלת בריטניה נשקלה ברצינות האפשרות לחתום על שביתת נשק עם גרמניה. בראש המחנה שדחף לכיוון זה עמדה אישיות מרכזית, שר החוץ הלורד הליפקס. עמדתו הנחרצת של צ'רצ'יל נגד משא ומתן עם גרמניה לא שיקפה עמדת יחיד, אלא חשש בסיסי באליטה הבריטית מהפיכת אנגליה ל"מדינת שפחה" של גרמניה.

להחלטה להמשיך להילחם היו השלכות מרחיקות לכת, שאיש לא יכול היה לחזותן בזמן שהתרחשו. הכישלון של חיל האוויר הגרמני מול חיל האוויר המלכותי בקרב על בריטניה הוריד מעל סדר היום את הפלישה הקרקעית לאנגליה ומיקד את המאמץ הגרמני מול ברית המועצות. מאחורי תמורה זו עמדה אסטרטגיה שגרסה

שלאחר חיסולה של ברית המועצות "תורד אנגליה על ברכיה" ותיאלץ לקבל את תנאי השלום של היטלר. אף במקרה זה מסביר ביוור את מהלך מלחמת העולם השנייה באופן שונה ומעניין: עמידתה של אנגליה לבדה מול גרמניה התאפשרה פחות בשל כושר הלחימה הבריטי, כפי שלא פעם נטען, ויותר בשל הסטת מאמצי המלחמה הגרמניים אל החזית המזרחית. המחבר מראה היטב כיצד ההתארגנות למבצע ברברוסה דרשה את מרב המשאבים מהוורמאכט: שלושה מיליון חיילים שהיו פרוסים לאורך קו חזית שהשתרע לאורך 1,800 ק"מ, מהים הבלטי בצפון עד לים השחור בדרום.

תיאור הלחימה בחזית המזרחית של ביוור מערער לא מעט דעות מקובלות, בייחוד בהיסטוריוגרפיה המערבית, על השתלשלות האירועים בחזית זו. המחבר לא פוטר את סטלין מאחריות לחולשה הצבאית הסובייטית בשלבים הראשונים של המערכה. התעלמותו משלל ההתרעות על פלישה גרמנית קרובה וסירובו להורות על הכנות למלחמה תרמו להפתעה המוחלטת ולחוסר מוכנות רוסית. אולם הוא מטיל ספק בדעה הרווחת בדבר התמוטטותו הנפשית של הדיקטטור סטלין עם תחילת הפלישה. הוא עומד על חלקו בהנהגת ברית המועצות לניצחון, תוך כדי הדגשת מחיר הדמים שנגבה מהעם הרוסי בדרך להשגת המטרה הזאת.

גם להסגת קו ההגנה הרוסי למערב אחרי חלוקת פולין ונטישת קו סטלין, קו ביצורים שהוקם קודם לחלוקת פולין, מייחס ביוור חשיבות. תזווה זו, שנבעה מהסכם ריבנטרופ-מולוטוב, הקשתה על ייצוב מערך הגנה בשלבים הראשונים. הקו המערבי עדיין לא הושלם, ואילו קו סטלין נזנח ולא היה ערוך לבלימת המתקפה הגרמנית. אולם ביוור אינו תולה כמקובל את עצירת הוורמאכט בחורף הרוסי. בסגנון כתיבה קולח ותוך כדי שזירת עדויות פרטניות לתוך הסיפור ההיסטורי הרחב, מעלה המאפינת את הספר מראשיתו ועד סופו, הוא מראה איך הערכה מודיעינית לקויה של כוחו של הצבא האדום מנעה היערכות ריאלית גרמנית מול הצבא האדום. כשל מודיעיני זה נבע בחלקו מחשיבה גזעית שראתה בסלבים תתי-אדם המונהגים על ידי יהודים. אך לא פחות מכך היא הושפעה מהניצחונות הגרמניים המהירים במערב ומכושר הלחימה הירוד של הצבא האדום בפינלנד, עוד זירה משנית לכאורה שתוצאות המערכה בה היו הרות גורל. הניצחונות גיבשו בקרב ההנהגה הגרמנית את האמונה המופרכת, שהצבא הגרמני הוא בלתי מנוצח. פינלנד שכנעה הנהגה זו שהצבא האדום יתפרק ברגע בעימות עתידי עם הוורמאכט. כפי שקרב חלחין גול שכנע את יפן לא לתקוף את ברית המועצות ממזרח, כך קשיי

הצבא האדום בפּינלנד דחפו את גרמניה לזלזל ביריב הסובייטי – הערכה שעליה שילם הרייך השלישי בתבוסה במלחמה.

אך יותר מהתמקדותו בכל גורם אחר מתמקד ביוור בעת ניתוח החזית המזרחית בהתנגדות העזה של הצבא האדום לוורמאכט למרות גורם ההפתעה. התנגדות זו שחקה את הכוחות הגרמניים, ועל אף התקדמותם המהירה לעבר פאתי מוסקבה הצליחה ההתנגדות הסובייטית כבר בחורף 1941 לבלום את הוורמאכט. המחבר עומד על התושייה הסובייטית בהעתקת מפעלי התעשייה מזרחה, מעבר לרכס הרי אורל: בתוך זמן קצר ותוך כדי נסיגה מהירה ואבדות כבדות עלה בידי ברית המועצות לפרק ולהרכיב מחדש אלפי מפעלים מאזורי לחימה אל מחוץ לתחום השגתם של הגרמנים. את הדעה שהעליונות הסובייטית הושגה רק כתוצאה מעדיפות מכרעת במשאבים מעמיד ביוור בספק. הוא מראה, שכבר ב־1941 נשחק יתרונו המספרי של הצבא האדום מול הצבא הגרמני. ככל שהתקדמה המערכה למדו הסובייטים את אויבם, שיפרו בהדרגה את איכות ביצועי הצבא שלהם וכתוצאה מכך ירד דרסטית מספר אבדותיהם ועלה מספר האבדות שהם הסבו לצבא הגרמני. במקביל לכך, ביוור מראה היטב שבתחומים מסוימים, כמו איכות כלי הנשק, ובמחצית השנייה של המערכה בברית המועצות גם איכות הפיקוד, עלה הצבא האדום על יריבו הגרמני.

לצד נקודות הזכות שצוינו כאן חשוב לציין גם נקודת תורפה הבולטת בחלקים המתארים את הלחימה בברית המועצות, והיא שהמחבר אינו מספק הסבר מניח את הדעת להצלחתה של ברית המועצות לשרוד בתנאים הבלתי אפשריים שנכפו עליה. לא פעם הוא תולה עמידה יוצאת דופן זו בטורר שהפעיל השלטון הקומוניסטי כלפי האוכלוסייה הרוסית – למשל ההחלטה לגזור גזר דין מוות על כל חייל רוסי שנפל בשבי. במקומות רבים הוא גם מדגיש את הרגש הפטריוטי החזק, שהועלה על נס על ידי סטלין על חשבון הרטוריקה המרקסיסטית. אך אין באלה להסביר באופן מספק כיצד מדינה שמרבית חלקיה העירוניים המתועשים נהרסו וששילמה מחיר נורא של כ־30 מיליון קורבנות, הצליחה לגייס את הכוחות לשיקום צבאה תוך כדי לחימה ולהביס בסופו של דבר מכונת מלחמה משומנת כוורמאכט. לקונה בולטת במיוחד בהקשר זה היא הימנעותו של ביוור מלהיכנס לתהליכי עומק שחוללה המהפכה הקומוניסטית ושעשויים להסביר את הדינמיקה המלחמתית שאפיינה את ברית המועצות. הוא אינו בוחן את האירוע החשוב ביותר בהיסטוריה הרוסית לפני המלחמה כחלק מהסבר עמידתה של רוסיה בפני המתקפה הגרמנית.

לצד סקירת האירועים הצבאיים והפוליטיים מציג ביוור את השפעות מלחמת העולם על ביצוע פשעים חסרי תקדים כנגד אזרחים. הוא סוקר פשעים שביצעו היפנים באוכלוסייה הסינית והקוריאנית, וכן הפגזות חסרות הבחנה של ערים, הרעבת אוכלוסייה מקומית כחלק מאסטרטגיית המלחמה ואונס שיטתי של נשים – בעיקר על ידי הצבא האדום לאחר כיבוש גרמניה. אך את עיקר תשומת הלב הוא מייחד לקשר בין אירועי המלחמה לבין השואה. גם כאן, הסקירות על השמדת היהודים אינן בבחינת חידוש, ותיאוריו נסמכים בעיקר על מחקרים קיימים. אך בו בזמן אין לראות זאת בבחינת מובן מאליו, שכן תיאור השואה ופשעים כנגד האנושות כחלק אימננטי של המלחמה אינו מאפיין את כל המחקרים הסינתטיים על מלחמת העולם השנייה. בחלק גדול מהם מאוזכרת השואה רק בקצרה, ולא תמיד כקשורה בקשרים סיבתיים חזקים למלחמה. נאמן לקו המנחה של הספר, ביוור מראה כיצד רדיפת היהודים, ראשית השמדתם וקבלת ההחלטה על הפתרון הסופי הושפעו ביותר מאירועי המלחמה. השמדת היהודים היוזמה התחילה בברית המועצות ונבעה מהזיהוי של הבולשביקים עם יהודים. ביטוי לזיהוי זה אפשר למצוא ב"פקודת הקומיסרים", שהורתה לחיילי הוורמאכט להוציא להורג באופן מיידי וללא משפט כל קומיסר קומוניסטי שייתפס. פרשנות מורחבת לפקודה זו הוחלה על כלל הגברים היהודים ומאוחר יותר על כלל האוכלוסייה היהודית. גם קבלת ההחלטה על חיסול כלל היהודים והמעבר ל"פתרון הסופי" על ידי השלטון הנאצי היו תולדה של ההתפתחויות בלחימה בברית המועצות: האמונה של היטלר בצורך לנהל מלחמה לחיים ולמוות באויב היהודי-בולשביקי; ההנחה ההתחלתית בדבר ניצחון מהיר בברית המועצות, שיאפשר את פתרון השאלה היהודית באמצעות השמדה; והכוונה לנקום על ההרג שגבתה המערכה במזרח מהעם הגרמני באמצעות חיסול היהודים.

באופן פרדוקסלי, דווקא החלקים שעוסקים בברית המועצות – הנושא שבו מתמחה ביוור – הם נקודת החולשה המרכזית בספרו, ובשום אופן לא בגלל חוסר דיוק בתיאור האירועים, אלא בשל המקום היחסי שהם מקבלים בספר. כך למשל, בגלל תשומת הלב השווה פחות או יותר בהיקפה לקרב קרוסק ולנחיתה בסיציליה, שני אירועים שהתרחשו כמעט בעת ובעונה אחת, לא יכול הקורא שלא לקבל את הרושם ששניהם בעלי חשיבות דומה – ואין רחוק מכך. בקורסק השתתפו כ-1,9 מיליון חיילים סובייטים, כ-5,100 כלי רכב משוריינים וכ-3,500 מטוסים של הצבא האדום. מולם ניצבו כ-780 אלף חיילים גרמנים מצוידים בכ-2,900 כלי

רכב משוריינים ובכ־2,100 מטוסים. בסיציליה נחתו כ־160 אלף חיילים אמריקאים ובריטים ומולם ניצבו כ־230 אלף חיילים איטלקים וכ־40 אלף חיילים גרמנים. על אף ההבדל הניכר בהיקף הלחימה בשתי הזירות, ואף בתוצאותיה ובמשמעותה היחסית בכלל אירועי המלחמה, יוצר ספרו של ביוור את הרושם ששני האירועים, בגלל אורך סקירתם והיקף ניתוחם, נמצאים על מישור שווה. רושם זה רחוק מלשקף תמונה מדויקת של מלחמת העולם השנייה. בקרב על סטלינגרד לברו נפלו לצבא האדום יותר חללים מאשר אבדו לאנגליה ולארצות הברית בכל המלחמה ובכל הזירות. תשעה מתוך עשרה הרוגים גרמנים נהרגו בחזית המזרחית, ובמהלך ששת חודשי הקרבות הראשונים בכרית המועצות נהרגו יותר חיילים גרמנים מאשר בכל כיבוש אירופה עד לתחילת מבצע ברברוסה. כל ספר שעוסק במלחמת העולם השנייה, או בכל עימות צבאי אחר, חייב להעמיד לרשות הקורא את הכלים להבין את תוצאותיה. ואולם משקל החסר שמעניק ביוור לחזית המזרחית ביחס לשאר אירועי המלחמה מטשטש את הבנת העובדה החשובה ביותר הקשורה בה, ושמקרינה באופן דרמטי גם על הבנת ההשלכות ארוכות הטווח שלה – שהיא הוכרעה בכרית המועצות הקומוניסטית על ידי הצבא האדום.

מיד עם תום המלחמה נכנסה ברית המועצות לעימות חדש עם המערב. אולם ארבע שנות המלחמה החריבו את המרכזים העירוניים והתעשייתיים החשובים ביותר של ברית המועצות וכ־15 אחוז מאוכלוסייתה איבדו את חייהם. במקביל לשיקום הכלכלה והחברה נדרשה רוסיה להקצות משאבים עצומים למאבק מול הגוש הליברלי-קפיטליסטי בהנהגת ארצות הברית. המחקרים על נפילת הגוש הסובייטי שמים דגש רב על כשלים מבניים ואידאולוגיים בתוך השיטה הקומוניסטית ועל יתרונות לכאורה הגלומים בשיטה הליברלית-קפיטליסטית. קשה למצוא כתיבה שמסבירה את כישלון הפרויקט הקומוניסטי כנובע מההרס שגרמה המלחמה. התעלמות זו מוזרה במיוחד לנוכח העובדה שכמעט כל הסבר על שקיעת האימפריה הבריטית והצרפתית מתחיל בנטל שיצרה מלחמת העולם השנייה על שתי המעצמות – נטל שרחוק מלהתקרב לממדי ההרס בכרית המועצות. בהחלט ייתכן שגם את הסיבות להתפרקות הגוש הקומוניסטי יש לחפש בהרס המחריד שגרמה המלחמה בכרית המועצות: כיוון חקירה מסקרן, שעשוי להאיר מחדש את כל היחס לפרויקט הקומוניסטי ושבגלל המקום היחסי הקטן והלא משקף המוקצה לו בספרו של ביוור ובכמעט כל שאר המחקרים על מלחמת העולם השנייה, עשוי להיראות במבט ראשון מופרך.

למעוניין לקבל מושג ראשוני על מלחמת העולם השנייה מומלץ בהחלט לקרוא את **מלחמת העולם השנייה**. אולם למבקש להבין לעומקה את המלחמה ספק אם ספרו הנוכחי של ביוור יכול לסייע. אולי עדיף לקרוא מהסוג השני לקרוא דווקא את ספריו המצוינים של ביוור עצמו ושל היסטוריונים אחרים על החזית הרוסית: למשל ספריו המעולים על קרב סטלינגרד ועל כיבוש ברלין או ספרו מאיר העיניים של ריצ'רד אוברי **מלחמתה של רוסיה (אוברי, 2001)**. אף על פי שהם מוגבלים לזירה אחת, יש בהם לא פעם התייחסות גם לזירות אחרות, וחשוב מכך, הם מאירים טוב יותר תהליכים שהובילו להתלקחות המלחמה, את הסיבות לכך שהעימות הצבאי הגדול והאכזרי בהיסטוריה הסתיים כפי שהסתיים ואת השלכותיו על העולם לאחר שוך הקרבות.

מקורות

אוברי, ריצ'רד (2001). **מלחמתה של רוסיה (תרגום: עופר שור)**. לוד: דביר.